

Mustafapaşa (Sinassos) ve Aziz Nikolaos Manastırı

Mustafapaşa (Sinassos) and The Hagios Nicolaos Monastery

M. Sacit PEKAK*

Öz

19. yüzyılda, Osmanlı imparatorluğu topraklarında yaşayan gayrimüslim vatandaşların inşa ettiği dini yapılar hakkında yeterli bilimsel çalışma bulunmamaktadır. 1839 ve 1856 yıllarındaki düzenlemeler sonrasında, ekonomik açıdan da refahlarını arttıran gayrimüslimler Osmanlı topraklarının hemen her yerinde büyük boyutlu ve çok sayıda kilise/manastır inşa etmişlerdir. Kappadokia'daki Mustafapaşa (Sinassos) bu yüzyılda, çok sayıda Hıristiyan vatandaşın yaşadığı bir yerleşimdir. İstanbul'la yakın ticaret ilişkileri sonrasında, kasabalarına kiliseler, içleri duvar resimli çok sayıda konak inşa eden Mustafapaşalılar, Mübadele sonrasında Yunanistan'a göç etmişler, oradan Mustafapaşa'ya gelen Müslümanlar, bu evlere iskan edilmişlerdir. Yerleşimdeki kilise ve manastırlar ise kaderlerine terk edilmişlerdir. Bu dini yapılardan biri olan Aziz Nikolaos manastırı, 19. yüzyılda Mustafapaşa'nın Müslüman ve Hıristiyan halkı için kutsal kabul edilmiş ve saygı görmüştür. Kısmen kagir, kısmen kayaya oyulmuş manastır günümüzde haraptır ve kaderine terk edilmiştir. Alt seviyede birbirine bitişik dört ayrı mekandan oluşan yapı topluluğunun en güneyde olanı kanımızca en erken tarihli olanıdır. Günümüzde zorlukla seçilebilse de bu mekânın duvarlarında yer alan anıtsal duvar resimlerin üslup özellikleri bu görüşü kanıtlayacak niteliktedir. Ayrıca, bu mekânların üzerinde işlevleri tam olarak saptanamayan iki ayrı seviyede mekânlar ve içiçe, üstüste oyulmuş bu mekânların güneybatısında yine hangi işlevle kullanıldığı belirlenemeyen, beşik tonoz örtülü iki ayrı odadan oluşan kagir bir yapı daha yer almaktadır. Günümüzde doğa ve insan eli tahribatına açık olan Aziz Nikolaos Manastırı'nın ivedilikle korumaya alınıp onarılması, yeni ve doğru bir işlev verilerek hak ettiği değere kavuşturulması gerekmektedir. 19. yüzyılda Mustafapaşa yerleşiminin ekonomik, dini ve sosyal açılardan taşıdığı büyük önemi kanıtlayan çok sayıda başka kilise bulunmaktadır. Bunlar arasında Konstantin ve Helena Kilisesi, Sinason Manastırı, Aziz Ioannes Prodromos Kilisesi, Aziz Basileios Manastırı adları bilinenlerden bazılarıdır. Bu eserlerin dışında, adları henüz saptanamayan ve tarafımızca 'Kilise I', 'Kilise II' gibi

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. sacit@hacettepe.edu.tr

isimlerle adlandırılan çoğu kayaya oyma çok sayıda irili ufaklı kilise, manastır tesbit edilmiş ve belgelenmiştir. Bu eserler sonraki yayınlarımızda bilim dünyasına tanıtılacaktır.19. yüzyılda önemli gayrimüslim tebaaı barındıran Aksaray'a bağlı Güzelyurt (Kalvari/Gelveri), Nevşehir'e bağlı Derinkuyu (Malakopia), Gülşehir (Zaropasos) gibi yerleşimlerin yanında Mustafapaşa (Sinason/Sinason) da sözü edilen yüzyıla ait taşınmaz kültür mirası eserlerini barındırması açısından önemli tanıklarındır. Ülkemizin hemen her bölgesinde örneklerine rastladığımız bu yapılarla ilgili bilimsel çalışmaların artması, daha da önemlisi bu eserlerin bir an önce koruma altına alınması gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: Sinason, mübadele, gayrimüslim, manastır.

Abstract

There are no sufficient studies conducted about ecclesiastical structures constructed by non-Muslim societies living in Ottoman Empire territory in the 19th century. After the regulations in 1839 and 1859, having increased their economic wealth, non-Muslim societies constructed churches/monasteries both large in scale and number nearly in all parts of the Ottoman territory. In this century, Mustafapaşa (Sinason) in Kappadokia region was a major settlement where a vast amount of Christian population lived. Having built churches and mansions with pictures on the walls in their town, due to their close commercial relations with İstanbul, Mustafapaşa residents immigrated to Greece after the "population exchange," and Muslims moving to Mustafapaşa from Greece were settled in their houses. The churches and monasteries in the settlement were abandoned to desolation. One of those constructions Monastery of Hagias Nikolaos was considered sacred and respected by the Muslim and Christian townspeople in the 19th century. Partly stone-built and partly rock-cut monastery is now wrecked and abandoned to desolation. Of the structure group that consists of four spaces adjacent to each other in the lower level; the southern one on our part is the most dated. The monumental wall paintings on the walls of this space support the validity of this claim, although the paintings could hardly be distinguished. Additionally, in the upper part of these spaces there are new spaces in two different levels, the functions of which could not exactly be determined and to the south-eastern part of these spaces that are carved on top of and inside each other; another structure built of stone exists, consisting of two rooms covered with barrel-vaults and whose function could also not be determined. Monastery of Hagias Nikolaos presently open to nature and human destruction, should be conserved immediately and assigning a new and appropriate area of use for the structure, its value and status should be restored the way it deserves. There are many other churches proving the great impact of Mustafapaşa settlement in economic, religious and social areas in the 19th century. Among these Church of Konstantin Helena, Monastery of Sinason, Hagias Ioannes Prodromos Church, and Hagias Basileios Church are a few, the names of which are known. Apart from these, many rock-cut churches and monasteries various in sizes, the names of which could not be determined and were assigned names such as Church I, Church II, have been identified and documented on our part. These constructions are going to be presented to the academic

world via subsequent publications. Apart from Güzelyurt (Kalvari/Gelveri)- district of Aksaray, Derinkuyu (Malakopia) and Gülşehir (Zaropasos)- district of Nevşehir, accomodating a considerable amount of non-Muslim population in the 19th century, Mustafapaşa (Sinassos) is also an important witness that accommodates the immovable cultural heritage of the relevant century. The academic studies related to these constructions, the examples of which could be seen in almost every part of our country, should increase and more importantly these constructions must be preserved immediately.

Keywords: Sinassos, exchange of populations, non-Muslim, monastery

Mustafapaşa (Sinassos)

Nevşehir'in 24 km. güneydoğusunda, Ürgüp'ün 6 km güneyinde yer alan, Mustafapaşa mübadeleden önce Sinassos, Ortaçağ kaynaklarında ise Asuna adıyla anılmaktadır. Asuna ismi, Sasima (Sasuma) ile ilişkilendirilmektedir. Anadolu birer tanrı adı olan "Sin" ve "Assos" kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiği ya da bir yerden kovulup bir yerde birleşen topluluk anlamındaki "synaxis" kelimesinden türediği öne sürülmektedir (Rizous, 1856, s. 99).

Mustafapaşa'nın erken dönemleriyle ilgili bilgiler sınırlıdır. Tarihi kaynaklarda, bugünkü Mustafapaşa'nın bulunduğu yerde Orta Çağ'da Asuna/Sasima veya Sasuma adıyla anılan bir yerleşim vardır. Ortaçağ'da yerleşimin yakınlarındaki, Taşkınpaşa (Damsa/Tamisos) piskoposu Bartholomaios, Mustafapaşa'daki H. Nikolaos manastırının Prodromos kilisesini onartmıştır (Hild ve Restle, 1981, s. 279-280).

Yerleşimin çevresinde, burasının en azından orta veya geç Bizans döneminde mevcut olduğuna işaret eden kaya kiliseleri vardır. Mustafapaşa'nın içinde tartışmasız olarak Bizans dönemine tarihlendirilebilecek bir kilise bulunmamasına karşın yakınındaki vadilerde, özellikle Ayvalı köyü yönünde, Pancarlık vadisinde çok sayıda kayaya oyma, bazıları duvar resimli kiliseler bulunmaktadır. Bunlar arasında, duvarlarında bir kitabe barındıran Tavşanlı Kilise ayrı bir önem taşımaktadır. Tek nefli ve tonoz örtülü kilisenin tonoz silmesinde "İmparator Konstantinos Porphyrogennetos" isminin geçtiği bir yazıt bulunmaktadır; şayet bu imparator VII. Konstantinos ise resimler 913- 959; VIII. Konstantin ise o zaman 1025- 1028 tarihleri arasında kilise boyanmış olmalıdır. Mustafapaşa'nın kuzeybatısında, ayrıca, 9. yüzyıla tarihlenen Kutsal Haç (Timios Stavros), 10.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kara Kilise (Pentekost), Hacı İsmail Dere kiliseleri bulunmaktadır.

1071 yılında Malazgirt savaşından itibaren Türklerin bölgeye girmesiyle, Ortodoks-Hıristiyan halkın Türkleşme süreci başlamıştır. Ancak, dönüşüm süreci Anadolu'nun her yerinde aynı nitelikte olmamıştır. Anadolu'nun iç kısımları, kısa sürede Müslüman-Türk kimliğine geçerken, Mustafapaşa gibi az sayıda yerleşim, Rum-Ortodoks toplumunun kültürel niteliklerini kaybetmemiştir. Bu durumun başlıca nedeni,

15.yüzyıldan itibaren İstanbul Ortodokslarıyla kurulan sıkı ilişkilerdir (Augustinos, 1997, s. 20). 15. yüzyılda İstanbul'un fethinden sonra, II. Mehmet'in uyguladığı iskan politikası, ayrıca, ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle Rumların ticaret merkezlerine göç etmesi, ekonominin kalkınmasına yanı sıra kültürel ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur (Augustinos, 1997s. 39).

Mustafapaşa kasabası, kültür, mimarlık ve sanat tarihi açısından en parlak sürecini Osmanlı imparatorluğu döneminde yaşamıştır. Gayrimüslimler, 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun kazandırdığı ekonomik, siyasal ve toplumsal hakları en iyi biçimde değerlendirmişlerdir. Bu yüzyılda, Mustafapaşa da Rumların giderek artan refah seviyesine tanıklık etmiş bir kasabadır. Başkentle olan sıkı ilişkiler, kasabanın çehresine ve sosyal yaşamına doğrudan yansımıştır. Osmanlı yönetimindeki Anadolu Rumları, genel olarak tarımla geçimlerini sağlamışlar, Mustafapaşa gibi, tarıma elverişli geniş arazileri bulunmayan yerleşimler ise üzüm ve meyvecilikle yetinmek zorunda kalmışlardır. Tahıl gibi temel gıda maddelerinin üretilmemesi, ulaşım zorlukları, yüksek vergi gibi sorunlar nedeniyle tarım geri planda kalırken, Mustafapaşa Rumları ticarete yönelmişlerdir. Yarı göçebe bir düzen kuran Mustafapaşalılar, güz hasadının ardından evlerinden ayrılıp, iki ila beş yıl İstanbul'a çalışmaya giderler; düğün ve cenaze gibi önemli olaylar dışında, emeklilik zamanına kadar kesin dönüş yapmazlardı. Ayrıca, ilkbahardan sonbahara kadar Niğde, Adana, Mersin gibi çevre illere, kıyı kentlerinden Trabzon, İzmir, Antalya gibi ticaret merkezlerine gidenler vardır ama onlar tez zamanda dönenlerdir. Osmanlı ticaret sisteminin belkemiği olan lonca sistemi sayesinde, Mustafapaşalılar İstanbul'un Yedikule, Samatya, Galata, Kalafatyeri, Balıkpazarı, Unkapanı bölgelerinde adeta bir koloni kurmuşlardır. Keten tohumu, susam yağı ticareti Mustafapaşa loncasının elindedir. İronik bir biçimde, İstanbul'daki havyar üretimi, İstanbul'a gelene kadar denizi tanımayan Mustafapaşalılar'ın tekelindedir.

1899 yılında tutulan bir kayıta, 11 veya 14 yaşlarında İstanbul'a çalışmaya gitmeye başlayan Sinassoslu gençlerin başkentteki yaşamları ve dayanışmalarına ilişkin ilginç bilgiler bulunmaktadır:

“Aralarında büyük bir dayanışma vardı ve birbirlerinin üzülmelerine hiç müsaade etmezlerdi....Sinassos loncası ayrı bir yer oluşturuyordu. İstanbul'a yeni gelen bir Sinassoslu'ya ellerinden gelen yardımı esirgemezlerdi. Sinassoslular ilk yıllarda Susam yağı ve bezir imalatında çalışıyorlardı. Depolarda balıkçı dükkanlarında da çalıştılar. Satamadıkları balıkları tuzlayıp salamura yapıyorlardı. Ramazan ayı geldiğinde hepsi de çeşit çeşit deniz ürünü ve havyar satardı. Zamanla işlerini o kadar büyüttüler ki bütün balıkçı dükkanları Sinassoslular'ın tekeline geçti. Bütün depolar ve dükkanlar ürünüün tabiatı dolayısıyla deniz kenarında bulunuyordu... esnaflar üzerindeki kanunların ağır olduğu yıllarda hemen hemen bütün Sinassoslular havyar ticaretiyle uğraşıyordu. Ama kanunlarda yapılan bazı kolaylıklardan sonra, konservecilik, depoculuk ve buna benzer iş kollarına el attılar. Ticaret onların hayatıydı” (Stamatopulos, 1985, s. 42).

19.yüzyılda, batıdaki, Bursa, İzmir, İstanbul gibi ticaret merkezlerine benzer şekilde Kappadokia'da da Sinasos bir ticaret merkezi konumuna gelmişti (Augustinos, 1997).

18.yüzyıldan itibaren, Kappadokia'daki , Mustafapaşa (Sinassos), Güzelyurt (Gelveri) ve Derinkuyu (Malakopia), iyi örgütlenebilen ilk Hıristiyan kasabalarıdır. Kendi oylarıyla seçilen "Kasaba İhtiyarlar Meclisi" tarafından yönetilen, idari açıdan Ürgüp Kaymakamlığı ve Konya Valiliğine; dini açıdan ise Kayseri Metropolitliğine bağlı Sinassos'da, 1890'lı yıllarda 4500 Ortodoks Rum'a karşılık 600 Müslüman Türk (sadece erkekler) yaşıyordu. Nüfustaki bu farklılık, Rumlar'ın 'yöneten kesim' olması sonucunu doğurmuştu. Bu dönem Mustafapaşa'sında, Rumlar arasında "Kırallık onlarda ama kudret bizde" sözü bir deyim haline dönüşmüştü (Stamatopoulos, 1895, s. 41).

Kültürlerinin korunarak gelişmesine de büyük önem veren Sinassoslular, 1821 yılında, Havyarcı Esnaflar Birliği Başkanı Hacı Polikarpos'un önderliğinde bir okul kurmuşlardı. 1850'lerde, kasabanın merkezinde küçük bir han ziyaretçileri ağırlıyorken, ticaret ilişkilerinin artması sonrasında artan talebi karşılayabilmek için 1860'larda bir otel inşa etmişler, buranın gelirinin büyük bir bölümünü ise oluşturdukları yoksullar fonuna aktarmışlardı. 1870'lerin sonunda kasabalılar bir anonim şirket kurmuşlar, yüzyılın sonlarında içinde mağazalar ve bir eczane bulunan ikinci bir han inşa ederek gelirlerini kasabadaki okullara aktarmışlardı. Bu dönemde yerleşimde kızlar ve erkekler için ayrı okulların bulunduğunu, eğitici kadrosunda bayan öğretmenlerin de yer aldığı bu okullarda Yunan Tarihi, Yunanca, matematik gibi dersler okutuluyordu. Çevredeki köy ve kasabalardan farklı olarak Mustafapaşa Rumları, Türkçe değil Rumca konuşurlar, çünkü bir ayakları İstanbul'dadır ve okullarında Atina ve İstanbul'dan gelen öğretmenler ders verirler. Kızların eğitim haklarının gündeme gelmesinden sonra 1872'de, kızlar kendi okul binalarına taşınırlar. Okulun kendi tiyatro salonunda öğrenciler halka açık gösteriler sunarlar. Ayrıca, okulun 1500 kitaplık kütüphanesinde Ortaçağ'dan kalma değerli elyazmaları mevcuttur. Fatih döneminde çan çalma hakkının kiliselerin ellerinden alınmasıyla sessizleşen kiliselerin, 1856'da seslerine kavuşmasından sonra 1895'de, meydanadaki Konstantin ve Helena kilisesine, çan kulesi eklenir.

Fatih, fetihten sonra, sadece İstanbul'da yaşayan Ortodoks Rumlar'a değil ama aynı zamanda, uzun yüzyıllardır Galata'da yaşayan Avrupalı Katolikler'e de dini serbestlik tanımıştır. Burada yaşayan ve büyük çoğunluğunu Cenovalı tüccarların oluşturduğu Katolik halk için, fetihten kısa bir süre sonra Zağonos Paşa'nın imzasını taşıyan Fatih fermanı (Ahidname-i hümayun) çıkartılmıştır. Ahidname'nin I. Ahmed ve IV Murad zamanındaki yenileştirilmiş ve bugün Başbakanlık Arşivi ile Cenova'da bulunan metinlerinin 14. ve 15. Maddeleri konumuz açısından oldukça önemlidir:

14) "koruyam gayrı memleketlerim gibi ve kilisalar ellerinde ola ayinlerince okıyalar amma çan ve nakus çalmıyalar ve kilisaların alub mescid etmiyem bunlulanmış gibidir dahi

15) yeni kilisa yapmıyalar ve Ceneviz bezirganları deryadan ve kurudan renberlik idüp geleler ve gideler gümrüklerin adet üzre vireler anlar ki mesne ta'addi etmiye"¹.

Fatih'in bu buyruğu uzun yüzyıllar boyunca, sadece Galata ve İstanbul'da değil ama tüm Osmanlı topraklarında uygulanmış gibi görünmektedir. 19. yüzyıldaki değişen konjüktür sonrasında, kiliselere çan kuleleri eklenmiş, Mustafapaşa gibi gayrimüslim vatandaşların yoğun olduğu yerleşimlerde çan çalınmasına başlanmıştır.

Ayrıca, Mustafapaşa'daki evler, Batı etkisinin günlük yaşama ne kadar yansındığını en açık gösteren mekanlardır. Artık gayrimüslimlerin de ahşap tavan ve çatı yapmaya hak kazanmasıyla, göbeği rozetli ahşap tavanlar moda olur². Mangalın yerini Avrupa tarzı soba, çıranın yerini gaz lambası, tandırın yerini şömine alır. Konakların duvar resimlerini yapmaları için İtalya'dan ressamlar çağırılır, daha da önemlisi İtalya'da eğitim almış yerli bir ressamdan bahsedilmektedir (Stamatopoulos, 1895, s.46- 47; Özbek, 2005).

Ayrıca, Mustafapaşalı Rumlar kendi cemaatlerinin yönetim kurallarını da koyuyor, böylece kendi iç düzenlerini denetliyor, zaten iyi geçindikleri Müslüman komşuları ve İstanbul ile aralarını hoş tutmak istiyorlardı. Özellikle, Müslüman komşuları ile iyi geçinmek için aldıkları kararlardan bazıları oldukça ilgi çekici idi:

- Kadınlar aşırı miktarda altın ve gümüş takmayacak, parlak renkli giysiler giymeyeceklerdi.
- Kadınların kasabanın bazı bölgelerine girmeleri yasaklanmıştı.
- Kasabada atı hızlı sürmek, silah kullanmak yasaktı.
- Kadınlar akşam üzerleri evlerin ön verandalarında oturmayacaklardı.
- Yortu günleri dini törenler sonrasında kasaba içi ve çevresinde şarkı söylemek, dans etmek yasaktı.

Evlilik törenlerine ilişkin katı kurallar vardı:

- Evlilik törenleri cumartesi günleri gelinin evinde yapılacak, Rumca şarkılar çalınıp söylenebilecek fakat kadınlar bunlara eşlik edemeyeceklerdi.
- Gelin Perşembe ve Pazar günleri köy çeşmesine günlük kıyafetleri ile gidemeyecekti.
- Törenlere giden genç erkekler sokaklarda şarkı söyleyip aşırı davranışlarda bulunmayacaklardı³.

Böylelikle, Mustafapaşalı Rumlar'ın özellikle 19. yüzyılda, oldukça varlıklı ve renkli bir yaşam sürdürdükleri, gelenek ve göreneklerinin yanı sıra çok sayıda ve büyük boyutlu dini-sivil mimari örnekleri inşa ettikleri anlaşılmaktadır.

¹ Şakiroğlu, 1983, s. 211- 224.

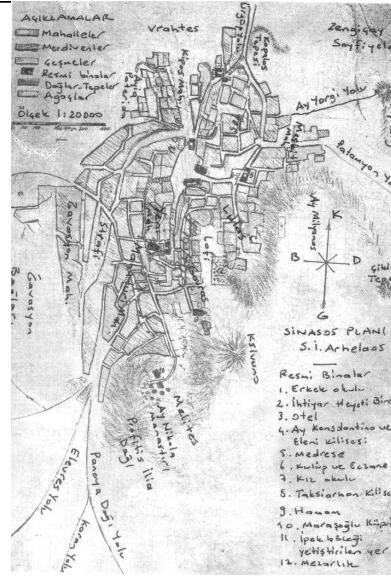
² Mustafapaşa'daki konut mimarisi hakkında bkz. Yıldırım, Z.Ö. (2004).

³ Mustafapaşa'da yaşayan gayrimüslimlerin Türklerle ilişkileri, organizasyonları, eğitim sistemleri, ekonomileri, dini yaşamları gibi konular için bkz. (Stamatopoulos, 1895, s. 40- 91).

19. yüzyılda evlerin yanı sıra eğitim yapıları da inşa edilmiştir. Ticaret ve din konusunda bir merkez haline gelen Mustafapaşa'da eğitim önemli yer tutmaktadır. Mustafapaşa'da 1840'larda yapılan ancak bugün ayakta olmayan Erkek Okulu, 1870'lerde inşa edilen ve bugün Kappadokia Meslek Yüksek Okulu'nca kullanılan Kız Okulu eğitim hayatına ne derece önem verildiğini göstermektedir. Maddi açıdan oldukça zenginleşen Mustafapaşahlılar köylerine iki büyük ve yakın çevreye çok sayıda kır kilisesi inşa etmişlerdi. Doğuda Refes ve batıda Eievres dağlarıyla sınırlanan Mustafapaşa'nın 19. yüzyılda, mahalleleri arasında *Kapalos* yerleşimin en seçkin bölgesi idi. Şehrin kuzeydoğusunda bir tepenin üzerinde yer alan mahallede en 'Avrupalı' evler, ortaokul, yönetim merkezi ve kütüphane buradaydı. *Lulas* mahallesinde ise Türk okulu (medrese) ve bir cami bu semteydi. *Gavras*'ta hayırseverlerin bağışlarıyla inşa edilen bir hamam bulunmaktaydı. *Dergos*'ta kız okulu bulunuyordu. *Mahatur*, sadece Hıristiyanları yaşadığı ve gizli sığınakların bulunduğu bir semtti. *Yeni mahallede* ise, günümüze gelemeyen ve yerleşimin iki büyük kilisesinden bir olan Archangelos kilisesi bulunmaktaydı. *Mezgit*'te Türk ve Rumlar karışık olarak yaşıyordu. Bahçe anlamına gelen *Kipos*'ta sadece Hıristiyanlar, bahçe içindeki büyük evlerinde yaşıyorlardı. Köyün ortasındaki *Mesohori*'de pazar yeri, dükkanlar, belediye binası ve han yer alıyordu. *Dolamaçia*'da sadece Türkler yaşıyordu. Adını çok pis oluşuna borçlu olan *Miskin* mahallesinde sadece Türkler yaşamaktaydı. *Galesies*'de, Rumlarla aralarının çok iyi olduğu bilinen ve birlikte tarlalarda çalışan Türkler oturmaktaydı (Balta, 2005, s. 25).

Mustafapaşa, Genel Görünüm.

19. yüzyılda Mustafapaşa'nın mahallelerini gösteren kroki (Balta, 2005, Resim. 2).

1924 yılının Ağustos ayında, Büyük Mübadele ile vatanlarını, kasabalarını terk etmek zorunda kalan Sinassoslular'ın evleri-konakları günümüzde bölgedeki en iyi korunmuş sivil mimarlık eserleri arasındadır. Mübadele sırasında, Mustafapaşa (Sinassos), Ürgüp (Prokopi), Gülşehir (Zaropassos), Güzelyurt (Gelveri) gibi kasabalarda da Ortodoks Rum halkı çoğunlukta idi. Fakat bunlar arasında Mustafapaşa daha çok öne çıkmıştır. 1890'larda yaklaşık olarak 4500 Rum, 600 Türk nüfusu olan Mustafapaşa, o dönemlerde, yönetsel olarak, Ürgüp Kaymakamlığı'na, Niğde Mutassarıflığı'na ve Konya Valiliği'ne, dinsel açıdan Konya Ortodoks Rum Metropolitliği'ne bağlıydı. Lozan'da mübadeleye karar verilince, 24 Ağustos'ta, 'Büyük Göç' başlamıştır (Temren, 2003, s.14). Mübadelede, Mustafapaşa'dan ayrılan Rumlar, iyi organize olmamış kervanlar ile Mersin'e, buradan da Yunanistan'a ulaşmış ve yerleştikleri yere Nea Sinassos (Yeni Sinassos) adını vermişlerdir. Mustafapaşa'ya yerleşen Türk nüfusu ise, Yunanistan'dan Kesriye'ye (Kastoria) bağlı Jerveni köyünden yola çıkmış ve deniz yoluyla ulaştıkları İzmir ve Mersin'den karayoluyla Mustafapaşa'ya varmışlardır.⁴ Diğer şehirlere giden mübadiller gibi Mustafapaşa'ya gelen mübadiller de yeni duruma uyum sağlama sürecinde oldukça zorluk çekmişlerdir. Kültürleri, dilleri yaşamları farklıydı. Yerleşik halk ile Yunanistan'dan gelen halk arasındaki tek ortak nokta dinlerinin aynı olmasıydı. Dahası kendilerine verilen toprakların, yerleşik halkın topraklarından alınması da yerleşik halk tarafından mübadillere önyargı ile yaklaşılmasına ve dolayısıyla sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Nüfus mübadelesinin sosyo-psikolojik etkileri, her iki taraf için de, 'yıkıcı' olmuş gibidir. Belki buna en güzel örneklerden biri, 1924 yılında evlerini terk etmek zorunda kalan Sinassoslu kadınların terennüm ettikleri "Mübadele Şarkısı" veya başka bir deyişle "ağıtları"dır:

*Bizi altın kasabadan kovuyorlar, Yunanistan yolundayız
Zarif Sinassos, sen bizim anamızsın.
Rab İsa, sen bizim kasabamızı gözet ve koru,
Kararmış Sinassosumuzu... (Stamatopoulos, 1895, s.91).*

19. yüzyılda, Mustafapaşa'da, yerleşimin içinde ama özellikle yerleşimin çevresindeki, bağlar arasındaki kiliseler hasat zamanları, halkın tarlalarda çalıştığı zamanlar işlev görürdü. Ayrıca bu kiliselerin halkın sağlığı ile de ilgili olarak önemleri büyüktü. Dini açıdan saygın kişiler ve azizlere adanmış kiliseler farklı sorunlara deva olmak için ziyaret edilirdi. Hasta, bağlı olduğu kiliseye götürülür, 2-3 gece orada, kilisenin yakınındaki bir mekana bırakılır, ailesi bu sürede oruç tutardı. Hasta kişi bu süre içinde, rüyasında azizi görürse bu iyi olacağına işaret eder, yoksa bir başka kiliseye götürülürdü. Eğer hasta iyileşirse, yakınları o kilisenin yakınındaki mekanlarda günlerce

⁴ *The Mustafapaşa Exhibition, Mustafapaşa (Sinassos) 2004. Cappadocia, Turkey, s. 15.*

kalıp azize dua ederlerdi. Bu kiliselerden bazıları ve şifa verdiğiğine inanılan özellikleri şöyleydi:

Meryem Ana Kilisesi : Gurbetçilerin Annesi
Azize Barbara Kilisesi : Büyüleri bozar, küçükleri kızamıktan korurdu
Eliya Peygamber ve Aziz Georgios Kilisesi: Yağmur yağdırırdı
Aziz Elefterios Kilisesi: Hamile kadınları korurdu
Aziz Basileis Kilisesi: Kocaları çalışmak için gurbette olan kadınları korurdu
Aziz Spyridon Kilisesi: Kırık-çıkıkları iyileştirirdi
Aziz Mamas Kilisesi: Hayvanların koruyucusuydu
(Stamatopoulos, 1895, s.63- 77).

Mustafapaşa'daki bu kiliselerin bir bölümü günümüze ulaşamamıştır. Ulaşabilenlerin bir kısmını ise 19. yüzyıl yazılı metinlerinde zikredilen kiliselerle eşleştirmek güçtür. Yerleşimin merkezindeki, günümüzde boş olan Konstantin ve Helena kilisesinin kitabesi, Mustafapaşa'da 18. ve 19. yüzyıllardaki imar faaliyetleri hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır:

Ναος εἰμαι τῶν πανσεπτον βασιλε
ων ευσβων + κωνσταντινου υαι ελενης
διωυτων , τῶν ασεβων + επι μεν Σουλταν
Αχμετη ανηγερθην ολκως + επι δε Αμυζουλ
μετζιζη καλλωπισθην ως εικος + υ επι της ιε
ραρχιας παισιου του κλεινου + δι αγωνων
και δαπανυς του της Συνασου κοινου–
ανηγερον μεγ εκ βαθρων τῶ 1729: επενσκευασθη δε τῶ 1850

*Putperestlerin takipçisi, pek mukaddes kırallar
mümin Konstantin ve Eleni'nin mabediyim.
Sultan Ahmet zamanında kısmen inşa edildim.
Sultan Abdülmecid zamanında da gerektiği gibi süslendim.
Meşhur Pasios'un başrahipliği zamanında ise
Sinoslular cemaatinin mücadelesinde ve
harcamaları ile temellerden inşa edildim 1729'da. 1850'de ise tamir edildim.*
(Pekak, 1998a).

Kitabe metni yapı hakkında birçok bilgiyi vermesinin yanısıra, bölgede başka örneğini bulamadığımız bir şekilde kilisenin kendi ağzından kaleme alınmıştır. Kilise, Konstantin ve Helena'ya ithaf edildiğini, ilk inşasının Sultan Ahmet dönemine (1703-1730), 1729'a kadar geri gittiğini belirtmekte, Sultan Abdülmecid döneminde, 1850'de Baş Rahip Paisios döneminde temellerinden itibaren tamir edildiğini belirtmektedir.

Mustafapaşa'da, 19. yüzyılda inşa edilen veya tuf bloklarına oyulan pek çok kiliseden biri şehrin koruyucu azizi olan H. Nikolaos'a adanan manastırdır.

Aziz Nikolaos Manastırı

Mustafapaşa'nın hemen yakınında bulunan ve yerleşimin 19. yüzyıldaki yaşamını derinden etkilemiş olan Aziz Nikolaos Manastırı kasabasının dini ayin ve hac merkezlerinden olan Aziz Nikolaos Manastırı, Sinassos halkının sosyal hayatında önemli bir yere sahipti.

Yunanistan'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde (KAAM) bulunan bir arşiv kaydında manastır için:

*"Aşağı" ve "Yukarı" kiliselerin dışında başka bir kilisemiz daha vardı, Ay Nikola manastırı. Bizim zamanımızda artık manastır değildi tabii, bir kır kilisesiydi. Fakat ektirip biçtiği tarlalarla köyün içinde yabancılarla yoksulları konuk ettiği Bir 'tros'a (kayaya oyulmuş barınak) sahip olduğu ve kayaya oyulmuş kilisenin kapısını, gece gündüz bütün konuklara açık tuttuğu için biz oraya manastır demeye devam ediyorduk. Güneydoğu itikametinde, köyün merkezinden iki üç kilometre uzaklıktaydı. Büyüklü küçüklü konik kayalarla dolu, tamamen kayalık bir bölgeydi. Sulak tarlalar, bağlar ve bahçelerle çevriliydi. Bu arazilerin dışında manastırın köyde de gayrimenkulleri vardı. Ay Nikola Manastırı ve Arazilerindeki konik kayalar şunlardı:
Tabanı 7-8 metre eninde, 14-15 metre uzunluğunda, yüksekliği de 30-40 metre kadar Olan ve tek başına duran Ay Nikola kayası. Bölgeye uğrayanların ilk karşılaştığı kaya buydu. Manastırda, 1775'te bakkallar esnafının armağan ettiği bir Ay Nikola ikonası vardı. Ay Nikola ile Ay Mina'nın, İstanbul'a gurbete çıkan yakınlarımızı korumaları için bu ikonaya mum yakardık, beraberimizde Yunanistan'a getirdik. Anadolu'dan Yunanistan'a yaptığı bu uzun yolculuk esnasında ikona hasara uğradı. Niko Baiani'nin maddi katkılarıyla restore ettirip inşa ettiğimiz Ay Nikola kilisesine astık..." (Balta (ed.), 2005, s. 78- 86.)*

Birçok Ortodoks Rum cemaatinde olduğu gibi Mustafapaşa' da da her azizin ayrı bir kimliği ve kerameti bulunmaktadır. Bu yüzden de Aziz Nikolaos Manastırında çeşitli azizlere adanmış kiliseler oluşturulmuştur. Aziz Nikolaos, Azize Barbara ve Aziz Savvas' ın anma günleri aynı günlere denk geldiği için 3-8 Aralık günlerinde Aziz Nikolaos Manastırında özel kutlamalar yapılırdı. Cemaat kiliselerinin papazları, Rumlar ve Türkler kilise ayininde hazır bulunurlardı. Aziz Nikolaos'un yortu günü olan 6 Aralık günü öğleye kadar manastırda kalırlardı. Sonra kilise çanları çalmaya başlar ve Mustafapaşa halkı ikonalar taşıyarak toplu halde manastırdan çıkarlardı. Daha sonra yerleşimin en büyük iki kilisesinden biri olan olan Başmelekler Kilisesi ile Konstantin ve Helena kilisesindeki ayine katılırlardı. Aziz Nikolaos Manastırı' nda azizin ikonası önünde İstanbul, Kudüs ve Rusya'dan gönderilen dev mumlar yakılırdı. Türkler de

manastıra yağ, balmumu, mücevherat, altın, hayvan gibi hediyeler gönderirlerdi. Göç eden Rumların anlattıklarına göre Türkler kiliseye girer, mum yakar ve hareketsiz durarak ayine sonuna kadar katılırlar ve bitmesini beklerlerdi. Mustafapaşa halkı bir hastalığa yakalandıkları zaman, bundan kurtulmak için manastır avlusunda yer alan ağaçlara elbiselerinden kestikleri parçaları ve paçavraları bağlardı. Böylelikle hastalığında, o paçavra gibi orda asılı kaldığına inanırlardı. 1870 yıllarında manastır büyük mali açığı yüzünden çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, fakat manastırlarını çok seven Sinasos halkı sayesinde kurtarılmıştı. 1877’de ortak bir çalışmayla yönetim sorununu üstlenmişler, İstanbul’da yaşayan Sinasoslular ile ortak bir komite oluşturmuşlar, Aziz Nikolaos Cemiyeti ve Hayırsever Kadınlar Cemiyeti yardımlaşarak, Sinasos’taki dul kadınları himayelerine almışlardı (Stamatopoulos, 1895, s.43)

Manastır, kasabanın 1. km. güneyinde, üzüm bağlarının ve bahçelerinin arasında yeşil bir alanda, Mustafapaşa’nın merkezine yürüyerek on dakika mesafede bulunmaktadır. Manastır Vadisi’nde yer alan yapıya, Dere Sokak’tan geçilerek ulaşılır. Manastırın bulunduğu arazide çeşitli kaya oluşumları yer almaktadır. Yapının çevresinde Aziz Yahya, Vaftizci Yahya, ve Azize Barbara kiliseleri bulunmaktadır (Stamatopoulos, 1985, s. 25). Manastırda yapının yapım tarihini kesin olarak belgeleyen herhangi bir kitabe rastlanmamıştır.

Yapının 1924 yılına ait fotoğrafı bugün mevcut olmayan narteksinin, çatıya ulaşan taş merdiven basamaklarının, çan kulesinin varlığı anlaşılmaktadır.

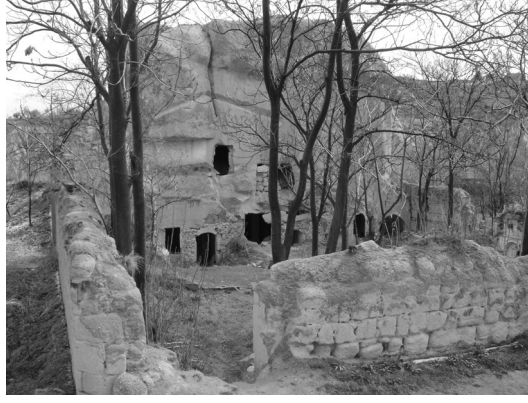
Manastır strüktürel açıdan ciddi boyutta zarara uğramış ve çökme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Yapıda bulunan açıklıklardan giren kar ve yağmur suları, özellikle bazı mekanlarda yapının yıkılmasına sebep olacak çatlaklar oluşturmuştur. Duvar resimleri de tahrip edilmiştir.

Manastır yapılarının bulunduğu avluya, kuzeybatıda yer alan iç içe iki yuvarlak kemerli, bezemeli bir kapıdan girilir. Yuvarlak kapı kemerinin altında Yunan harfleriyle oyulmuş, “*O Ayios Nikolaos*” yazısı görülmektedir. Avlu duvarı içinde yer alan manastır yapıları, ağırlıklı olarak kayaya oyma, kısmen örme duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Manastır; Aziz Nikolaos, Azize Barbara, Aziz Sabbas, Aziz Menas kiliseleri, hasta hücreleri, çeşme ve gömü mekanlarından oluşmaktadır. Manastır kiliselerinin yer aldığı yapı topluluğu kuzey-güney doğrultusunda düzensiz bir şekilde yan yana sıralanmıştır⁵.

⁵ Mekanlar, tasviri kolaylaştırmak için harflendirilmiştir. Güney Kilisenin kuzeyindeki mekan C mekanı, C mekanının kuzeyindeki mekan B mekanı, B mekanının kuzeyindeki mekana ise A mekanı adı verilmiştir.

Aziz Nikolaos manastırı kuzeybatıdan.
1924 yılı (Balta, 2005, s. 82).

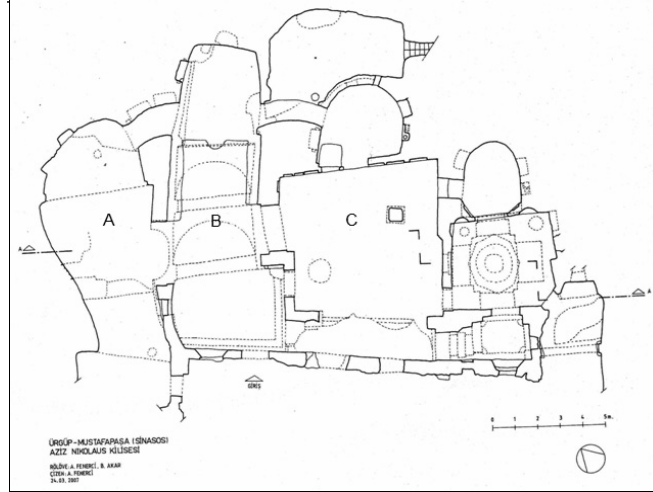

Aziz Nikolaos manastırı kuzeybatıdan. 2007

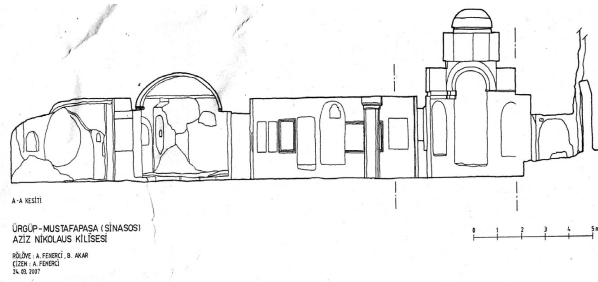
A mekanı, doğu-batı yönünde, dikdörtgen planlıdır. Doğuda, yarım daire planlı apsis yer alır. Apsiste eksenin kuzeyinde bir niş bulunmaktadır. Apsisin güneydoğusundan B mekanına doğru bir dehliz uzanır ve naosun güney duvarının eksenindeki bir kapıdan B mekanına kapı açılır. A mekanının batısı yıkılmıştır. B mekanı, doğu-batı yönünde, dikdörtgen planlıdır. Mekanın batısında, yuvarlak kemerli bir kapı ve güney duvarda eksenin batısında, mazgal pencere, güney duvarın doğusunda C mekanına uzanan dar bir dehliz yer alır. Merkezde, boyutlarıyla, ana kilise olduğunu düşündüren C mekanı yer almaktadır. C mekanı, doğu-batı yönünde, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Naosun doğusunda, merkezi içte yarım daire planlı apsis yer alır; apsisin güneybatısında templon levhası, kuzeybatısında dikdörtgen kesitli bir bir paye bulunur. Templon levhasını payeye yuvarlak bir kemer bağlar. Apsisin kuzeydoğusunda B mekanına açılan koridor, bu koridorun doğusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlı bir diğer mekan ve bu mekânın güneyinde apsisin üst katında yer alan AA mekânına çıkış sağlayan merdiven bulunur. AA mekânı gayrimuntazam bir plana sahiptir. Apsisin kuzey duvarında dikdörtgen kesitli bir niş yer alır. C mekânının güneyinde kareye yakın dikdörtgen planlı naosu ile Güney Kilise yer alır. Güney kilise kanımızca kompleksin ilk yapısıdır. Kilisenin batısında dikdörtgen planlı bir narteks, doğusunda merkezi içerde yuvarlak planlı bir apsis yer alır. Naos üst seviyede kapalı Yunan haçı planı yansıtırsa da destekler yıkıldığı için plan seviyesinde şema izlenir. Naosun orta bölümü, kubbe, doğu köşe odaları ise küçük kubbelerle örtülüdür. Naos kuzey duvar eksenindeki; batı duvarı eksenindeki ve güney duvarı eksenindeki açıklıklarla, kuzeyde A mekânına, batıda, Kilisenin narteksine, güneyde ek bir mekân açılır. Naos kubbe ile örtülmüştür. Kubbe sekizgen bir kasnağa oturtulmuştur. Kubbeye geçiş elemanı olarak tromp kullanılmıştır.

Aziz Nikolaos manastırı, C mekanı Naos, Doğuya Bakış.

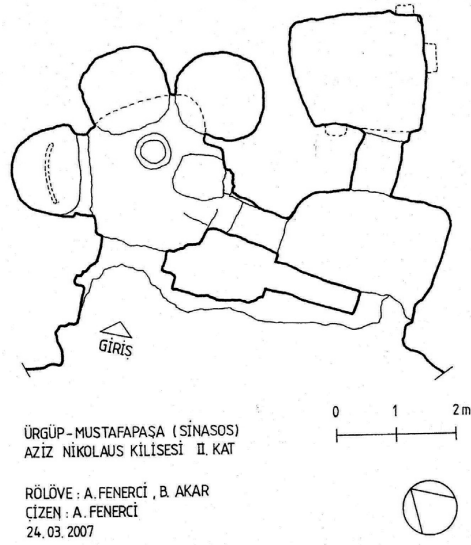
Aziz Nikolaos Manastırı Plan.

Aziz Nikolaos Manastırı Kesit.

II. Kat

Yapının ikinci katı birbirlerine yaklaşık eş boyutlarda üç mekandan oluşur. İlk mekan olan BA mekanı, kare planlıdır. Kuzey duvarında bir, doğu duvarında iki niş bulunur. Zeminin güneydoğu köşesinden alt kata inilir. BA mekanının güney duvarından BB mekanına bir koridor ile geçilir. Yaklaşık dikdörtgen planlı bu mekanın batı duvarında eksenin güneyinde bir açıklık bulunur. BB mekanın doğu duvarından bir koridor ile BC mekanına geçilir. Bu mekanda kare planlıdır.⁶

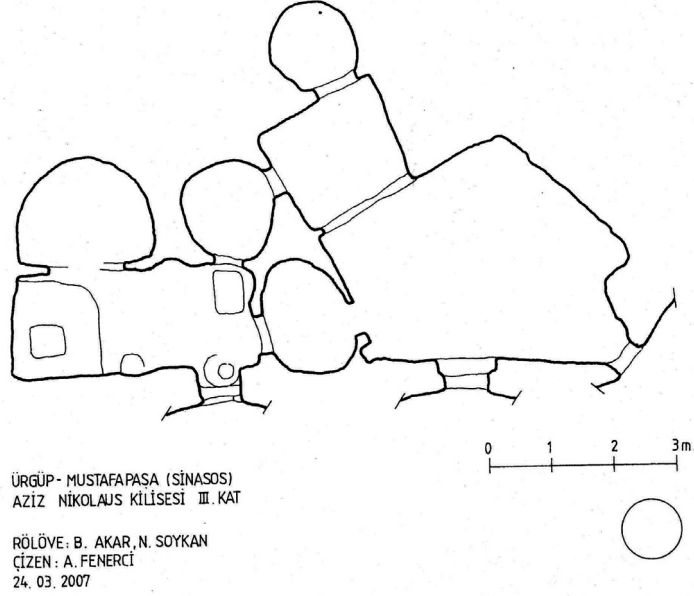
Aziz Nikolaos Kilisesi, II. Kat Plan.

III. Kat

Yapının üçüncü katı ikinci kata göre daha karmaşıktır. Üçüncü kata çıkıldığında ulaşılan CA mekanı dikdörtgen planlıdır. Doğusunda eksenin kuzeyinde büyük bir niş vardır. Batı duvarında ise eksenin güneyinde bir açıklık bulunur. Güney duvardaki açıklıktan yuvarlak planlı CB mekanına geçilir. Bu mekanın güneyindeki açıklıktan da düzgün olmayan dikdörtgen planlı CC mekanına geçilir. Bu mekânın güney duvarında iki pencere bulunur. Bu mekanın kuzeydoğusunda kalan CD mekanı ise kare planlıdır. Doğu ve kuzey duvarlarında birer niş yer alır.⁷

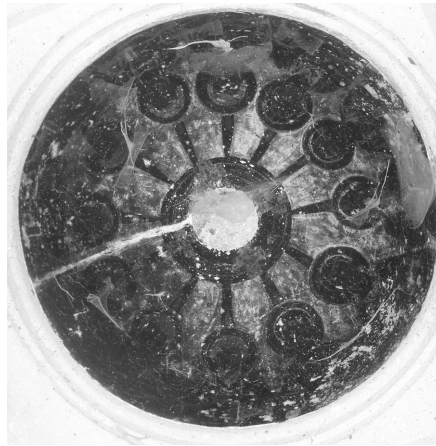
⁶ Mekanlar, tasviri kolaylaştırmak için harflendirilmiştir. II. kata çıkıldığında karşılaşılan ilk mekana BA mekanı, güneyindeki mekana BB mekanı, BB mekanının doğusundaki mekana BC mekanı adı verilmiştir.

⁷ Mekanlar, tasviri kolaylaştırmak için harflendirilmiştir. III. kata çıkıldığında karşılaşılan ilk mekana CA mekanı, CA mekanının güneyindeki mekana CB mekanı, CB mekanının güneyindeki mekana CC mekanı, CC mekanının kuzeydoğusundaki mekana ise CD mekanı adı verilmiştir.

Aziz Nikolaos Manastırı, III. Kat, Plan.

Yapıda güney kilisede duvar resimleri yer almaktadır. Güney kilisedeki duvar resimleri tahrip olduğu ve isle kaplandığı için, konuları ve üslup özellikleri net olarak belirlenmemektedir. Bu duvar resimlerinde İncil ve Tevrat kaynaklı sahneler yer almaktadır. Güney kilisenin naos kubbesinde, Pantokrator İsa yer alır. İsa merkezde oturarak görülmektedir. Tahrip olan bu tasvirde incil yazarları yer almaktadır. Kubbeğe geçiş elemanı olarak kullanılan tromplar, akantus yaprakları ile bezenmiştir.

Aziz Nikolaos Manastırı, Güney Kilise, Kubbe.

Güney kilisenin narteks kubbesinde “Pentekost” sahnesi yer almaktadır. Narteksin kuzey alınlığında “Fırında üç İbrani Genci” güney ve doğu alınlıklarında “Deesis” sahnelerine yer verilmiştir. “Deesis” sahnesinin iki kere tekrarlanması ilgi çekicidir.

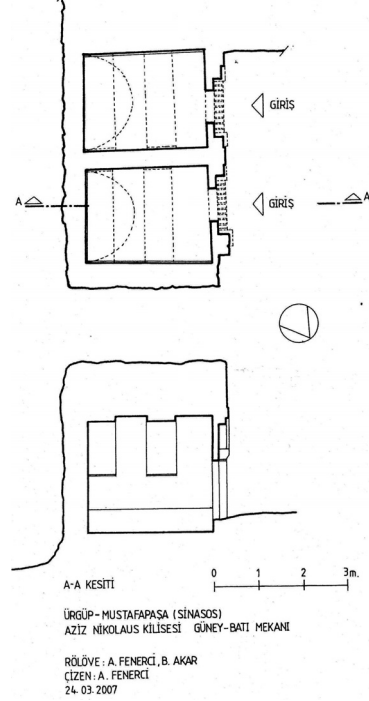

Aziz Nikolaos manastırı, Güney Kilise, Deesis.

Güney alınlıktaki Deesis’de ortada İsa, sağında Meryem, solunda Vaftizci Yahya ile gösterilir. Sahne tahrip olduğu için üslup özellikleri belirlenememektedir. Manastır yapılarını içine alan avlu, iki ayrı seviyeden oluşmaktadır. Avlunun basamaklarla inildiği anlaşılan alt kotunda, avlunun güneybatısında üst katı yıkılmış, girişleri kısmen gömülü durumda, yana yana birbirinin aynısı olan, kemerli niş içindeki bezemeli girişleri ve sivri kemerli tonoz örtüleri olan bir yapı bulunmaktadır. Manastır Kiliselerinde düzgün bir yonu işçiliği görülmektedir. Batı cephesi duvarları haricinde tüm iç mekanların tavan, duvar ve bezeme ayrıntıları kayaya oyularak yapılmıştır. Yapının bugün mevcut olmayan narteks ile avluda bulunan yapılarda, kagir malzeme kullanılmıştır.

Sonuç

Günümüzde tahrip olmuş olsa da yerleşimin günümüze gelebilen ve Osmanlı İmparatorluğu’nun anılarını yaşatan yapı, Mustafapaşalılar’ın anlattıklarına dayanarak 18. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır. 1775 yılında bakkallar esnafının manastıra hediye ettiği, mübadele sırasında Mustafapaşalılar’ın Yunanistan’a götördükleri bilinen ikona bunu kanıtlamaktadır. Manastır, özellikle 19. Yüzyılda kasabada yaşayan Hıristiyan ve Müslüman ahalinin saygısını kazanmış kutsal bir mekana dönüşmüş, halkın sosyal faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Günümüzde ise, bağların arasında, terk edilmiş yok olmayı beklemektedir. Bu nedenle bir an önce koruma ve kurtarma önlemlerinin alınması gerekmektedir.

Aziz Nikolaos Manastırı, Güneybatı Mekan

Kaynakça

- Arkheialos, S. (1899). Sinasos, Atina.
- Arı, K. (1995). *Büyük mübadele Türkiye'ye zorunlu göç (1923- 1925)*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Augustinos, G. (1997). *Küçük Asya Rumları* (D. Evcı, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi. (1992).
- Ballian, A., Panteleoki, N., Petropoulos, I. (1994). *Cappadocia, travels in the Chiristian East*. Athens.
- Balta, E (ed.). (2005). *Sinasos. Mübadeleden önce bir Kapadokya kasabası* (A. Çokona, Çev.). İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
- Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz belgelerinin ve siyasi gelişmelerin ışığı altında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukukî durumu (1839- 1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Browning, R. (1991). Tarihi zemin (E. Malçok, Çev.). *Kapadokya'daki Sinasos*. (1985).
- Coşkuner, B. (2003). Az dokunulmuş Sinasos. *Popüler Tarih Dergisi*, 36, 32- 37.
- Hirschon, R. (2005). *Ege'yi geçerken* (M. Pekin ve E. Altınay, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (2003).
- Hild, F., Restle, M. (1981). *Kappadokien, Tabula Imperii Byzantini I-II*. Wien.

- İnalçık, H. (1970). The Foundations of Ottoman Economic-Social System in Cities, Osmanlı Şehirlerinin Ekonomik ve Sosyal Sisteminin Oluşumu *Studia Balcanica*, Sayı 3, 17- 24.
- İlbars, Z., Temren, B. (2003). *Kültürel boyutuyla Mustafapaşa (Sinassos)*. Ankara: Türsev Yayınları. .
- Karpat, K. (1975). The background of Ottoman concept of city and urbanity. *Structure Sociale et developement culturel de villes Sud-Est Europeennes et Adriatiques aux XVII-XVIII siecles*. Bükreş.
- Lewis ,B. Braude, B. (1981). *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. New-York.
- McCarthy, J. (1983). *Muslims and minorities: The population of Ottoman Anatolia and the end of the empire*. New-York.
- Özbay, A. (2005). *Mustafapaşa-Sinassos mevcut durum raporu ve acil eylem planı*. Ankara: Epik Grafik.
- Özbek, Y. (2005). *Mustafapaşa (Sinassos) evlerinde duvar resimleri*. Kayseri: Grup Matbaacılık.
- Papadopoulos, T. P. (1952). *Studies and documents relating to the history of the Greek church and people under Turkish domination*. Brüksel.
- Paparrigopoulos, K. (1877). *Epilogos tis istorias tou Ellinikou ethnous*. Atina.
- Pekak, S. (1993). Güzelyurt'ta (Gelveri) bulunan Bizans / Post-Bizans dönemi eserleri 1. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 123- 160.
- Pekak, S. (1994). Güzelyurt'ta (Gelveri) bulunan Bizans /Post Bizans dönemi eserleri 2. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 177- 216.
- Pekak, S. (1996). 18.-19. Yüzyıllarda Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimlerin İmar Faaliyetleri ve Foça'daki Post-Bizans Kiliseleri. *Geçmişten Günümüze Foça, Uluslararası Sempozyumu* 23- 25 Ağustos 1996, 75-90.
- Pekak, S. (1997). 18.-19. yüzyıllarda Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlerin imar faaliyetleri ve Foça'daki Post- Bizans kiliseleri. *Geçmişten günümüze Foça. Uluslararası Sempozyum: 23- 25 Ağustos 1996-Foça. Bildiriler* (s.75 -90).
- Pekak, S. (1998a). Kappadokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi 1: Nevşehir ve çevresi. *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü. XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt I*, (s.1-43). Ankara: Kültür Bakanlığı
- Pekak, S. (1998b). Kappadokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi-I- Nevşehir ve çevresi (1), *Arkeoloji ve Sanat*, 83, 12- 21.
- Pekak, S. (1998c). Kappadokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi -I- Nevşehir ve çevresi (2). *Arkeoloji ve Sanat*, 84, 23- 33.
- Pekak, S. ve Aydın, S. (1999). Selçuk ve çevresinde Osmanlı idaresindeki gayrimüslim tebaanın imar faaliyetleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 125- 155.
- Pekak, S. (1999). 18. 19. yüzyıllarda Niğde ve çevresinde Hıristiyan dini mimarisi. *Kültür Bakanlığı Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı: 25- 29 Mayıs 1998-Tarsus: Bildiriler I. Cilt* (s. 25- 48). Ankara: Kültür Bakanlığı
- Pekak, S. (2001). Aksaray çevresi Osmanlı dönemi Hıristiyan kiliseleri. *Kültür Bakanlığı Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı: 22-26 Mayıs 2000- İzmir: Bildiriler I. cilt*, (s.61-74). Ankara: Kültür Bakanlığı

- Pekak, s. Yenişehirlioğlu, F., Cengizkan, A. (2004). Türkiye ve Yunanistan'da Lozan Mübadelesinin mimari mirası. O.İ. Ertekin (Haz.). *Mimarlar Derneği 1927 Dönem Etkinlikleri 2002- 2004: 19 Kasım 2003- Ankara: (s. 231-253)*.
- Pekak, S. (2005). Christian art of Cappadocia from the middle ages to the 20th century. S. Güvenç (ed.). *Common cultural heritage. Developing local awareness Concerning the architectural heritage left from the exchange of populations in Turkey and Greece: 18- 24 Eylül 2004- Mustafapaşa: Bildiriler (s.29-34)*. İstanbul: Mısırlı-atra Matbaacılık A.Ş.
- Pekin, M. (2002). *Mübadele bibliyografyası*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.
- Pekin, M. (2005). *Yeniden kurulan yaşamlar, 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rizous, S. (1856). *Cappadocia*.
- Pimenides, F. (1985). Sinassos (E. Malçok, Çev.). Londra.
- Ramsay, W. (1962). *The historical geography of Turkey*. Amsterdam.
- Ramsay, W. (1915- 16). The intermixture of races in Asia Minor; Some of its causes and effects. (Anadolu'da ırkların karışımı: Bazı nedenleri ve etkileri) *Proceedings of the British Academy*, 7, 359-422.
- Sarantidou, A. I. (1899). *Sinassos*. Atina.
- Sheperd, S. R. (1986). *Sinassos in Cappadocia*. Atina.
- Sözen, M. (ed.) (1999). *Kapadokya*. İstanbul.
- Stamatopoulos, K. (1985). *Kapadokya, Sinassos'da günlük yaşam* (E. Malçok Çev.). *Kapadokya'daki Sinassos*, 1991.
- Şakiroğlu, M. H. (1983). Fatih Sultan Mehmed'in Galatalılara verdiği fermanın Türkçe metinleri. *Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV, 211- 224.
- Temren, B., Zafer, İ. (2003). Kültürel boyutuyla Mustafapaşa (Sinassos), Ankara.
- Vryonis, S. Jr. (1968-1970). The Byzantine legacy and Ottoman forms. [Bizans mirası ve Osmanlı biçimleri] *Dumbarton Oaks Papers*, 23- 24, 253-308.
- Vryonis, S. Jr. (1971). *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century*. Berkeley.
- Yerasimos, S. (1980). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye, Bizans'tan 1971'e*. İstanbul.
- Yıldırım, Z.Ö. (2004). *Sinassos yöresel mimarisi*. Yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.